

Kostyál László

Zala megye képzőművészete a két világháború között

A számottevő vérvesztéssel járó első világháború utáni trianoni döntés Zala megye jelentős területének – a teljes csáktornyai és perlaki járás, illetve a nagykanizsai és az alsólendvai járás egy része – kihatását, és a szomszédos Jugoszláviához csatolását eredményezte. A trauma, miként a magyarság körében mindenhol, Zalában is meglehetősen mély volt, s jelentős szellemi válságot idézett elő, amihez a művészeti életben a három polgárosodó kisváros elvesztésének közvetlen kulturális hatása társult. A változatlan keretek és a változatlan tünő külső formák mögött megváltozott a művészeti alkotások hangsúlya és hangvétele, a tematikának egyik központi elemévé vált a nemzeti tragédia. Az újabb európai művészeti áramlatok iránti megkésett és óvatos tájékozódás előtt is bezárultak a korábban a vidéki Magyarországon is meg-megtalált kiskapuk. E felszín alatti, s nem elsősorban a stílári változások teszik indokolttá, hogy az 1920-1945 közötti negyedszázadot önálló korszakként kezeljük, s így próbáljuk meg a művészeti életben zajló folyamatokat figyelemmel kísérni.

A 20. század első felének általános jelzőjeként – a képzőművészet terén – „a provinciális naturalizmus korszaká”-nak fogalmát vezette be néhány évvel ezelőtt jelen sorok írója.¹ Bár a jelző kicsit sommás, és célszerűnek tűnik árnyalni, alapvető megváltoztatására nincs szükség. A Zala megyében élő művészekre – talán az egyetlen Egry Józsefet leszámítva – illik a provinciális kifejezés, legalábbis ha ezt „vidékiek” értelemben, degradáló felhang nélkül használjuk. Nem tartoztak a magyar művészet élvonalába, nem láthatunk itt merész újításokat, karakterisztikusan egyéni megnyilvánulásokat, sem a korszakban második hullámával kibontakozó európai avantgárd jellegzetes attitűdjeit. A művészeti élet hűen tükrözte a csupán vékony értelmiségi réteggel bíró, elmaradott megye szellemi életét, amelynek megbízható, szürke konzervatívizmusa nem is igényelte az új törekvések által

keltett izgalmat és pezsgést. A művészek stíláriisan a 19. századi akadémikus, naturalisztikus hagyományokból indultak ki, melyeken a nagybányai művésztelenp immár szintén akadémikussá váló, frissebb szemlélete lazított egy kissé. A főiskoláról kikerülve stílusfejlődésük lezárult, hisz művészileg kevésbé iskolázott közönségük és megrendelőik nem is tolerálták volna a továbblépést. Erre az értetlenségre jó példa a zseniális Egry esete, akinek alkotásai a megyében visszhangtalanok maradtak. A langyosnak tekintett középszernélkvalitásuknál – Zala György, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Boldogfai Farkas Sándor – vagy/és stílári igényességüknél – Schadl János, Szobotka Imre, Vajda Lajos – fogva többre vágó alkotók tanulmányaikat követően lehetőségek hiányában nem tértek haza. Az itt alkotó művészek többnyire az iskolák rajztanárai közül kerültek ki, a művészpályával megélhetési forrásként próbálkozó kevesek (Pataky Andor, Sass Brunner Ferenc) műtermi alkotásaik mellett elsősorban közösségi megbízások – pl. hősi emlékművek – és portrémegrendelések révén jutottak bevételhez. A másik oldalról viszont nem ritkán derék iparosok (szobafestők,² kőfaragók³) kaptak komolyabb művészi felkészültséget igénylő (hasonló jellegű) munkákat. A művészet és a kézművesség közötti határ számos esetben igen rugalmasnak bizonyult. Akár büszkén ki is húzhatnánk persze magunkat, hiszen ugyanebben az időben a dessauai BAUHAUS hangadói éppen eme határ eltörlésén fáradoztak, azonban Nyugat-Magyarország itteni szegletében e jelenség mögött összehasonlíthatatlanul más háttérrel kell látnunk, hisz éppen a kétféle tevékenység karakterisztikus szétválasztására lett volna szükség.

Az első megközelítésre kevés izgalmat sejtető kép hű tükre a vidéki kisvárosok világának, jellemzőnek is mondható Magyarországnak azokon a részeken, amelyekre éppen a fentebb felsoroltak miatt művészet-történet-írásunk kevésbé fordít figyelmet. Fejlődése,

megnyilvánulásai, alkotói mégsem tekinthetők indifferensnek a kutatás szempontjából, mert azt a csaknem mindenkor árnyékban maradó pólust képviseli, *amelyhez képest a napfény, azaz a figyelem ráirányul a másikra, de amely nélkül az a másik sem lenne az, ami.*

I. A művészeti élet keretei

A művészeti élet általános keretei jórészt hiányoztak. A művészetre való közösségi odafigyelés nem terjedt túl egy-egy megyei vagy városi ösztöndíj odaítélésén, vagy néhány kiállításnak a közgyűlési terembe történő befogadásán. A műpártolás meglehetősen esetleges volt. Bár 1924 nyarán Göbel Árpád zalaegerszegi és Pfeifer Elek nagykanizsai rajztanár kísérletet tett a zalai Műbarátok Körének felállítására⁴ – ennek feladata a zalai művésztehetségek felkutatása, pártolása és a képzőművészetek megkedveltetése lett volna –, a szervezetről a későbbiekben nem hallani, így a próbálkozás alighanem sikertelen maradt. Pfeifer ösztől már a szegedi főreáliskola tanára volt, s érkezését követően – szinte azonnal – megalapította a városban a festőiskolát (óhatatlanul az az érzésünk támad, hogy a végig nem vitt zalai próbálkozás valamiféle kompenzálásaként).⁵ A művészeknek a megyében – egészen 1943-ig⁶ – nem volt helyi szervezetük, előfordult azonban, hogy más város művészegyesületének kiállításán léptek fel.⁷ Az országos szervezetekben való esetleges aktívabb közreműködésükről nem tudunk⁸. A kiállításoknak nem volt állandó helyszíne, mondhatni, hogy azok szervezése ad hoc jelleggel történt. Kevés erre alkalmas tér volt még a megyében, a közgyűlési termek mellett elsősorban a szállodák és éttermek dísztermei. Zalaegerszegen az Arany Bárány, Nagykanizsán a Centrál és a Kaszinó, Keszthelyen az Amazon és a Hungária Szálló rendezte a legtöbb tárlatot. Vándorkiállítások gyakran éppen használaton kívüli bolthelyiségekben nyertek elhelyezést. Elsősorban növendékeiknek, ritkábban tanáraiknak rendeztek kiállításokat a középiskolák, egy-egy termüket kiürítve erre a célra. A korszak utolsó éveiben az újonnan épült keszthelyi Balatoni Múzeum számított a megye legrangosabb és legalkalmasabb kiállítóhelyének.

A tárlatok döntő többsége kereskedelmi jellegű volt, céljuk a kiállított alkotások eladása. Ismert művészek (leggyakrabban, több-kevesebb rendszerességgel Hénel Gusztáv és lánya, Margit fordult meg elsősorban Egerszegen és Kanizsán, de jártak itt Pettes József, Vastagh Gyula, Czencz János, Pécsi Pilch Dezső és mások is) hozták el és kínálták képeiket, máskor vándorkereskedők vagy művészházak rendeztek tárlatokat, gyakran neves festők alkotásaiból. A művek a közönség ízléséhez igazodtak, leggyakrabban a táj- és a zsánerképek. A közönséggel mélyebb

szinten kommunikálni óhajtó, vagy neki szellemi élményt kínáló, a kommercialitást háttérbe szorító mentalitás ritka, csupán egy-két nagy, igen sok alkotót felvonultató, földrajzilag jelentősebb (legalább megyeyeni) területet átfogó kiállítás (mint az 1925-ös zalaegerszegi [általános jellegű] nagy kiállítás, az 1936-os, szintén megyeszékhelyi Göcseji Hét keretében rendezett tárlat, vagy az 1934-es keszthelyi képzőművészeti kiállítás) esetén merült fel, de ott is inkább a kiállítás, mint a bemutatott anyag jellegéből fakadt. Ebből következően a művészet szerepe is más volt, mint napjainkban: a díszítő és a felhalmozási – köztereken a propagandisztikus – funkció domináns jelleggel bírt a szellemi érték-közvetítéssel, ízlés-formálással szemben.

A művészeti oktatást az iskolákban művész-rajz-tanárok végezték, a nagyobb középiskolákban – így Zalaegerszegen vagy Sümegen – ketten is, akik azonban nem csak szabadkézi, hanem műszaki rajzot is tanítottak. A képzőművészetnek gyakorlatilag ők voltak a letéteményesei. Tanítottak, festettek, kiállításokat rendeztek, előadásokat tartottak, szakértői véleményeket formáltak, megbecsült és elismert tagjai voltak városuk intelligenciájának. A felsőbb iskolai rajztanárok esetében természetesnek tűnt a művészi tevékenység. Nevüket a helyi sajtó leplezetlen büszkeséggel emlegeti, hisz máshol kiállított képekkel városuk hírnevét is öregbítették. Így írt például a Zalamegyei Újság emelkedett hangvételű tudósítást a Zalaegerszegről 1927-ben Győrbe távozott Kássa Gábor művésztanár új állomáshelyén nyitott bemutató kiállításának sikeréről.⁹

A művészeti oktatás másik formáját a szabadiskolák képezték. A legnagyobb hírnévre Sass Brunner Ferenc még 1908-ban alapított nagykanizsai szabadiskolája tett szert. Érdekessége, hogy a mester ennek keretei között ismerkedett meg későbbi feleségével, Farkas Böskével, akivel számos közös kiállítást rendeztek. Sassné Farkas Böske 1929-ben lányával együtt Indiába költözött, ahol képeivel komoly elismertséget szerzett. Sass Brunner több dunántúli városban is „állított fel” „festőművészeti iskolákat”,¹⁰ amelyek a gyakorlatban alighanem az általuk később Keszthelyen meghirdetett, hathetes festészeti és iparművészeti tanfolyamhoz¹¹ lehettek hasonlóak.

Az ilyen jellegű magántanfolyamok azonban veszélyeket is rejtettek magukban. 1926 év elején Radocza Lajos zalaegerszegi iparművész a helyi sajtóban és utcai plakátokon hirdette itteni iparművészeti tanfolyamát, melyet a Tompa utcai iskolában tartott. Szép számú hallgatóságától egy idő után pénzt szedett össze, hogy Bécsbe utazva nyersanyagot és szerzőszámokat szerezzen be az oktatáshoz. Hoppon maradt tanítványai azután hiába várták vissza a „mestert”, ő

csak a nemzetközi körözés hatására fogatosított letartóztatását követően, rendőri kísérettel tért haza.¹²

A művészetre fogékony fiatalság körében nem maradtak visszhang nélkül a rajztanárok erőfeszítései. A Zala megye által kibocsátott tehetségek száma a később valóban művésszé érőknél nagyobb volt, közülük többen a Képzőművészeti Főiskolára is eljutottak. Róluk egy-egy kiállításra, rövid pihenésre szóló hazatérésük kapcsán írt a korabeli sajtó, nagy részük későbbi sorsát nem ismerjük. Ilyen esemény volt a sümegi Guzsik Ödön és Laczkó Géza 1924-ben előbb Sümegen, majd Zalaegerszegen megrendezett kiállítása.¹³ A képzőművészeti akadémiára járó nagykanizsai növendék, Kozák Béla terveiről ugyancsak az újságból lehetett értesülni,¹⁴ akárcsak a „zalai őstehetségként” említett, gazdasági cselédből festővé avanzsált Buti Istvánnak az alispánhoz írt, művészeti tanulmányai támogatását kérő leveléről.¹⁵

A képzőművészet népszerűsítéséhez, az ízlés fejlesztéséhez nem csekély mértékben járult hozzá a megyében eltérő helyen és időben, más-más jelleggel jelentkező két művésztelepi kezdeményezés. Sümegen a nagyműveltségű polihisztor és múzeumigazgató, Darnay Kálmán indított akciót a Képzőművészeti Főiskola növendékeinek nyaraltatására.¹⁶ A művész-hallgatók megérkezését követően a szervezők – a Dunántúli Közművelődési Egyesület vezetői – már lényegesen merészebb terveket szövögettek: telket kértek a várostól és támogatást a kultuszminisztériumtól, hogy három, műteremmel ellátott művészházat és egy nagyobb, „internátus-szerű” épületet emelhessenek, amelyekből az ország határain kívülre került Nagybányai Művésztelep utódját alakítanák ki.¹⁷ Bár a telket megkapták, a merész elképzelés végül anyagi okokból nem valósulhatott meg, a főiskola hallgatói (Rudnay Gyula, majd Glatz Oszkár, Csók István növendékei) azonban éveken keresztül szívesen fogadott, visszatérő vendégei voltak a városnak. A fiatalok itt készült műveiket rendszeresen kiállították Sümeg mellett a megyeszékhelyen is.

Első ízben 1934-ben, kultuszminiszteri ösztöndíjjal,¹⁸ a nemzeti tematikára és formavilágra a korábinál is nagyobb hangsúlyt helyező törekvés keretében érkeztek a Göcsej településeire a Magyar Képzőművészeti Társaságának tagjai (Boromissza Tibor, Muhoray Mihály, Antal József, Némethy Béla, Hangai Szabó Miklós, Littkey György, Fáy Aladár, Büky Béla stb.), akik közül többen az itt töltött heteket, majd a zalaegerszegi göcseji kiállításon való nagysikerű bemutatkozást¹⁹ követően rendszeresen visszajártak festeni a zalai dombok közé. Bár esetükben szoros értelemben véve nem beszélhetünk művésztelepről, a csoport rendszeres (nyarankénti) itteni tevékenysége és egységes tematikája (a Göcsej táji szépségei és

folklorisztikus jellegzetességei) mégis megengedik, hogy így tekintünk rájuk. A csoportból Muhoray és Némethy dolgozott talán a legtöbbet a Göcsejben, előbbi 1937-ben már a negyedik kiállítását rendezte Zalaegerszegen.²⁰



1. kép: Muhoray Mihály: Göcseji dobos, 1930, olaj, vászon, ltsz. GM.54.2.



2. kép: Némethy Béla: Göcseji utcakép, 1935, olaj, vászon, Gm.ltsz.n.

A művészeti élet szervezésének legfontosabb eszköze a sajtó volt, ezen belül azonban a különböző orgánumok eltérő affinitást tanúsítottak a kultúra iránt. A mai értelemben vett megyei lap még nem volt, bár a Zalamegyei Újság vagy a Zalai Hírlap címéből következően is megpróbált a városinál szélesebb kitekintést nyújtani. Előbbi meglehetősen rendszerességgel tudósított a nem túl nagy gyakorisággal rendezett kiállításokról, igyekezvén közönséget is toborozni. Az ismertetőik arra utalnak, hogy azok a művészethez

felszínesen értő újságírók tollából származnak. A kiállítások bemutatása mellett műtermi riportok, új épületekről, azok nagyobb freskóiról szóló ismertetők, művészeti előadásokról szóló tudósítások is színesítették a lapot. Az országos sajtó tudósításai között a zalai művészeti események érthető módon nem játszottak vezető szerepet, azonban a jelentősebb tárlatokról egy-két eldugott ismertetés helyet kapott.²¹

II. A művészek

Mint már utaltunk rá, a két világháború között Zalában dolgozó művészeket stiláris megfontolások alapján elkülöníteni meglehetősen problematikus. Ebben a már ismertetett homogenizáló körülményeken túl az ekkor készült művészeti alkotások nagy részének pusztulása, de legalábbis az őket vizslató utókor látómezejéből történő kikerülése is közrejátszik. Múzeumba sajnos igen kis hányaduk került, ennek, a néhány köztéri alkotásnak és a sajtó híradásainak révén összeállítható kép nyilvánvalóan nem lehet teljes. Múzeumi közgyűjtemény korszakunk nagy részében csupán Sümegen volt, a Darnay Múzeum révén. A keszthelyi Balatoni Múzeum tényleges működését csak 1936-ban kezdte meg (s vette át a helyhiánnyal küzdő előbbi anyagát). A Sümegről Keszthelyre kerülő gyűjtemény a zalai festők közül csupán Egry József alkotásait őrzi ebből az időszakból.

A zalai születésű Egry 1918-ban, házasságkötését követően költözött Keszthelyre. Itt és Badacsonytomajon bontakozott ki balatoni ihletésű, a természeti jelenségeket mint médiumot felhasználó, fénytől izzó, zseniálisan egyéni piktúrája. Magányos óriásként élt, barátai voltak, követői azonban nem.²² Konzervatív ízlésű környezete nem volt elég érett pantheisztikus, a napfény és az atmoszféra vibrálását, a pillanat lényegét megragadó s azt a belső líra kifejezésének szolgálatába állító képeihez. „Egry József a modern magyar festőművészet egyik legértékesebb, élenjáró mestere... csodálatra méltó képeinek nagyrészen a Balaton fényei dominálnak. És ezeket a képeket Egry külföldi nagy sikerének színhelyén: Berlinben, Párizsban szeretik legjobban. Itt nálunk még mindig nem értik meg eléggé.” – írta a Zalai Hírlap a festő 1936-ban, a budapesti Mária Valéria utcában rendezett kiállítása kapcsán.²³ Valóban Egry gondolatvilága, művészi elvei, elvonatkoztató hajlama, sommázó figura-felfogása az 1920-as évek első felében párhuzamban álltak az Európa vezető galériáiban látható legújabb törekvések egy részével, de a zalai embereket még másfél évtizeddel később sem érintették meg. Igaz, legalább a sajtó felfigyelt tárlatára, de a megyében élő művészekre gyakorolt hatása csak jóval később, már a mester halála (1951) után mutatható ki.



3. kép: Egry József: Kávéházban, 1930-as évek, papír, akvarell és tus, ltsz. BM.58.305.

Bár jelentőségében nem mérhető Egryhez, nála korszakunkban nagyobb volt a kisugárzása Sass Brunner Ferencnek. Hollóssy-tanítvány volt Münchenben, s mesterét a nagybányai, majd a técsői művésztelepre is követte. Szabadiskoláival sokat tett a művészeti kultúra terjesztéséért. Bár fiatalabb korában a szecesszió is megérintette (*Két nőalak szobában*), a portréfestés mellett alapvetően a Hollóssy-körben magába szívott plein air jellegű tájfestés dominál képein. Művészi pályájának ívében cezúrát jelentett az I. világháborút követően az általa szívvel-lélekkel támogatott forradalmak bukása, majd a békeszerződés.²⁴ Bár 1921-ben elsősorban korábbi képeiből rendezett gyűjteményes kiállítást a Nemzeti Szalonban, piktúrájában ekkor már nagyobb hangsúlyt kaptak a moralizáló témák (*Ádám álma 1924*,²⁵ *Öreg koldus 1928*, *Csendélet koponyával*). Komor, a barnás tónusokra épülő színvilága a húszas évek közepén kezdett oldódni, s ekkor ismét nagyobb szerepet kaptak a tájképek.²⁶ Felesége és leánya Indiába távozását (1929) követően elhagyta Nagykanizsát, és Sümegen telepedett le. A korábban családjával közösen rendeztesen kiállító művész ekkortól visszavonultan élt (bár hazalátogató feleségével még szerepelt közös kiállításokon²⁷), e korszakából elsősorban portréi (e műfajt már korábban is kedvelte) ismertek (*Festetics Tasziló 1934*, *Tabódy Tibor főispán 1937*.²⁸).



4. kép: Sass (Brunner) Ferenc: Két nőalak szobában, 1920 körül, olaj, vászon, ltsz. TGyM.2001.34.2.

Sass felesége, Farkas Böske (1889-1950) művészete férje nyomdokain indult. Alkotói pályájának a tájképek és a portrék mellett jelentős részét képezték az iparművészeti alkotások (batikolt képek, lakásdíszek).²⁹ A háború utáni válság új utak keresésére, önnönmaga megtalálására sarkallta.³⁰ Festményein a húszas években kiemelkedő szerepet játszott a balatoni táj, e képei – üdítő kivételként – Egry művészetének ismeretéről tanúskodnak. Erre utal, hogy ő is felfedezte a fény képi szerepét, és képi eszközként való felhasználásának lehetőségét.³¹ Balatoni képeiből 1927-ben – férjével együtt – Nagykanizsa és Zalaegerszeg után a Dunántúl több városában is bemutatott kiállítást rendezett.³² Művészete, s ezzel együtt a fényhatások festői megragadása és értelmezése már Indiában teljesedett ki, azonban a balatoni tematika távozását követően is fel-felbukkan képein (*Esti Balaton Gyenesdiás felől, 1934.*).³³

Zala megye művészeti életének jellegzetes alakja volt a két világháború között Pataky Andor (1891-1945). Rajztanári képesítése volt ugyan – ezt még Bécsben szerezte 1912-ben, ahol a Wiener Werkstätteben önálló kiállítást is rendezett –, de csak két évet tanított fiatal korában a fővárosban. Ezt követően, 1923 körül költözött Türrjére, ahol inkább szobrokat készített, festett, keramikuskodott. A húszas években



5. kép: Sass-Brunner Erzsébet: Esti Balaton Gyenesdiás felől, 1934, olaj, vászon, ltsz. TGyM.87.8.

kiállításra volt az Iparművészeti Múzeumban és a Nemzeti Szalonban.³⁴ A korabeli (helyi) sajtó az ország jelentős művészei között emlegeti. Tevékeny részese volt a művészeti közéletnek, egyik szervezője 1925-ben a zalaegerszegi kiállítás művészeti szekciójának. Itt bemutatott alkotásait a Zalamegyei Újság tudósítja a tárlat legértékesebb részének tartotta.³⁵ Ugyancsak lelkesedve (s ami talán fontosabb: mély intuícióval) írt Fára József levéltár-igazgató Patakynak három másik művésszel közösen, 1926-ban rendezett zalaegerszegi kiállításáról: „Pataky a falu szobrása. Csak a falu művésze teremthette meg a fővárosban is feltűnést keltett Hegybíró. Pompás alak, amelyre azt mondta az egyik látogató „Hisz ez a szobor be van csípve“... Pataky általában a falusi élet derűsebbik oldalát látja műveiben... Állatszobrai... kitűnő megfigyelő képességéről tanúskodnak... Szobrai és keramikai tárgyai mellett komoly figyelmet érdemelnek akvarelljei, amik közül több tájképe, de különösen figurális tárgyú képei igen sikerültek”³⁶



6. kép: Pataky Andor: Vasútállomás, 1920, papír, akvarell, magántulajdon

Keramikusként népies, erőteljes színű díszítő motívumokat használt edényein³⁷ és kis fajansz szobrain egyaránt.³⁸ Egy, a műterméről megjelent fényképen³⁹ többek között egy feltehetően ebből az anyagból készült juhász-szobor látszik. A cifra szűrében, kalapos fejét lehajtva, erőteljes léptekkel ballagó juhászt két játékos bárány követi. Merészségét az adja, hogy a juhász nem a kompozíció középpontja felé, hanem attól távolodva halad. Egy másik kis szobor elefántot mintáz, egy harmadik turulmadarat, egy relief pedig két lófejet. Pataky művészetének legfőbb vonulatát azonban nem a kispasztikák, hanem a nagyméretű szobrok képezték.

A korszak legfontosabb feladatát a köztéri szobrászat terén a hősi emlékművek állítása jelentette. Zala megye falvaiban e megbízások oroszlánrésze Pataky Andornak jutott.⁴⁰ Emlékművei a szobrász keresettségére ellenére nem mutatnak kiemelkedő kvalitást, s egyben elárulják képességeinek határait is. E szobrok egyik vonulata trófeákat markoló turulmadarat, a másik akció közben lévő katonákat ábrázol. Hiányosságai elsősorban a felnagyított csavarodó testek és a mozgás ábrázolásakor ütköznek ki, azonban a vidéki körülmények között nem különösebben igényes műfaj mesterségbeli átlagát feltétlenül meghaladják.



7. kép: Pataky Andor: Az I. világháborús emlékmű részlete Mihályfán, 1934.

A rajztanárok közül a művészeti közéletben a zalaegerszegi reálgimnázium tanára, Göbel Árpád (1886-1931) volt a legaktívabb. A jelek szerint igazi misszióként élte meg hivatását, tanított, szervezett, kiállított. Oltárokat tervezett (a zalaszentiváni templomba, a válickapusztai kápolnába, az egerszegi katolikus házba),⁴¹ városi megbízásból portrét festett a városháza közgyűlési termébe,⁴² tankönyvet illusztrált,⁴³ máskor Nagykanizsán tartott előadásáról olvashatunk.⁴⁴ Képein többnyire városát és környezetét örökítette meg (*Zalaegerszeg látképe a csácsi hegyről*,⁴⁵ *Zalaistvándi látkép, Zalapartján, A Balaton Révfülöp mellett* stb.), azok igazi krónikásának bizonyult. A helyi újság igen nagyra tartotta alkotásait.⁴⁶ Az 1925. évi zalaegerszegi nagy kiállításon – melyen a művészeti szekció szervezője és az itteni (rész)kiállítás rendezője is volt⁴⁷ – Pataky mellett ő kapta a másik arany érmet.⁴⁸ 1930-ban egyéves ösztöndíjat kapott a Kultuszminisztériumtól a római Collegium Hungaricumba. Ebben az időben művészete a római magyar kultúrintézet támogatottjai által kialakított új irányzat, az olaszországi novocentoval rokonságot mutató római iskolához tartozott. Itáliából az Örök Város részleteit megörökítő, reneszánsz ihletésű vásznakat küldött haza. Részt vett a csoport 1931-es Nemzeti Szalon-beli kiállításán is,⁴⁹ röviddel hazatérése előtt azonban tragikus hirtelenséggel elhunyt.⁵⁰



8. kép: Göbel Árpád: Római palota, 1931, olaj, farost, ltsz. GM.81.4.

1921-től hat évig tanított Zalaegerszegen, Göbel kollégájaként a nagy tehetségű Kássa Gábor (1893-1961), Edvi Illés Aladár, Bosznay István, majd a kecskeméti művésztelepen Révész Imre tanítványa, a Magyar Akvarell- és Pasztellfestők Egyesületének későbbi titkára, az Állami Akvarell-díj 1943. évi nyertese. Tanártársánál kisebb intenzitással vett részt a közéletben. Képei közül különösen akvarelljeivel aratott sikereket, melyek főleg táj- és zsánerképek (*Esti hangulat, Szénagyűjtéskor, Őszi erdőrésztlet, Sajtvásár Hollandiában* stb.) voltak. Rendszeresen szerepelt közös tárlatokon Göbellel és Patakyyal, elsősorban persze Zalaegerszegen.⁵¹ 1926-ban állami ösztöndíjjal nagy jelentőségű, egyéni stílusának alakulására meghatározó hatást eredményező tanulmányutat tett Münchenbe, Nürnbergbe, majd a hollandiai Rothenburgba. Útja során Rotterdamban eredményes kiállítást rendezett kint készült képeiből.⁵² Ezt megelőzően két portrét is festett a vármegyeháza dísztermébe, ezek azonban nem tartoznak sikerült alkotásai közé.⁵³ Kássa igazán jelentős művésszé már Győrben, Sopronban, majd Budapesten érett, habár zalaegerszegi évei során is kapott meghívásokat a főváros és más városok tárlataira.⁵⁴

Nagykanizsán Pfeifer Elek (1882-1944 után) 1905-1924 között volt a piarista gimnázium tanára, a Sass házaspár mellett a város művészetének másik meghatározó alakja. A Sipeki Balás Béla főispánról festett színvonalas arcképe (1918) a vármegyeháza egykori reprezentatív portrégalériájának az első, zalai festőtől megrendelt darabja.⁵⁵ Zalai tevékenységének csupán utolsó évei érintik korszakunkat. A megyei Műbarátok Körének Göbellel közösen tervezett megszervezése előremutató kezdeményezés volt, amennyiben sikerrel jár, először jöhetett volna létre egy megyei kitekintésű, az egyes helyi központok (Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Sümeg) művészeti törekvései között koordinációs lehetőséget kínáló egyesülés. Pfeifer festői stílusáról kevés információ áll rendelkezésünkre. Egy 1908-as kanizsai kiállításon tájbrázolásokkal jelentkezett, egy szegedi oltárképének (1935) ismertetője festészetét realisztikusnak, anyagszerűnek és akadémikusnak mondja.⁵⁶ Említett főispán-portréja alapján a jelzőket találónak mondhatjuk, s hozzátehetjük még ecsetjének finom érzékenységét.

Zalaegerszeg és Nagykanizsa mellett viszonylag pezsgő művészeti élet zajlott Sümegen is. Ennek központi alakjai közé tartozott a gimnázium két rajztanára, Fischer Ferenc (?-?, 1908-1932 között tanított Sümegen) és Römer Camilló (?-?, Sümegen 1922-1930 közt).⁵⁷ Mindketten rendszeres kiállítók voltak. A Pécssett született, és Sümegről ide is távozó Fischer „szinpompás” akvarellel vett részt az 1925-ös nagyegerszegi kiállításon.⁵⁸ 1932-ben a Magyar Asszonyok

Nemzeti Szövetsége sümegi iparművészeti kiállításán sümegi és balatoni tájképeit mutatta be.⁵⁹ Römer a festészet több ágában is jeleskedett. Ismertek voltak plakátjai,⁶⁰ korpuszt festett a dörögdi Bogay-birtokon állított keresztre,⁶¹ utóbb (1944) a kőszegi városházán lévő uralkodó-portrék restaurálására is vállalkozott.⁶² 1929-ben komoly sikert aratott a kaposvári Berzsenyi Dániel Művészeti Társaságnak a Nemzeti Szalonban rendezett kiállításán, amelyen mintegy húsz dunántúli festő vett részt.⁶³ Göbel Árpád balatoni tájképe mellett Römernek a sümegi várról festett akvarelljét választotta ki a szerkesztő az 1928-ban megjelent (a sorozat folytatására nem került sor) Zalai Évkönyvbe a megye képzőművészetének reprezentálására.⁶⁴ A kép előterében Sümeg főutcájának földszintes házai láthatók, a háttérben a vár romjaival. A biztos kézzel komponált, a részletek helyett a folthatásra törekvő alkotás nem árul el túl sokat alkotójáról, mégis ritka tanúbizonysága Römer tehetségének.

Sümeg legjelentősebb festője e korszakban azonban nem a két művésztanár, nem is a felesége távozását követően ide költöző Sass (Brunner) Ferenc, hanem Bakoss Tibor (1868-1950), az 1912. évi állami nagy akvarell díj nyertese. Egyetlen, a sümegi reáliskola tanáraként eltöltött tanév (1889/90) elegendő volt ahhoz, hogy Bakost végérvényesen eljegyezze magával a sümegi táj szépsége. Vissza-visszavért alkotni a festői kisvárosba, amely nyugdíjba menetelét (1921, ekkor retrospektív kiállítást rendezett a Nemzeti Szalonban, majd 1926-ban ismét) követően második otthonává vált. Rendszeresen itt töltötte a késő őszi és a téli hónapokat, s csak az idő jobbra fordultával tért haza, a somogyi Porrogra. Sümegen festett képeit itt, Keszthelyen, Zalaegerszegen, Szombathelyen rendezett tárlatain mutatta be.⁶⁵ A legjobb angol akvarellfestők munkáival egy szinten emlegetett vízfestményeinek fő témáit a parasztházak környéke, a baromfiudvarok, a poros vidéki utak képezték. Mesterien tudta megfesteni a tyúkok, libák jellegzetes mozdulatait, tollazatuk rajzát.⁶⁶ Az egyszerű, vidéki emberek élete iránt mutatkozó érzékenysége alapján Bakoss rokonságba állítható az alföldi festőkkel, azonban rá a sik puszta tájnal (ahol nagykőrösi, majd debreceni tanárként három évtizedet töltött) nagyobb hatással voltak a Dunántúl szeszélyes dombjai.

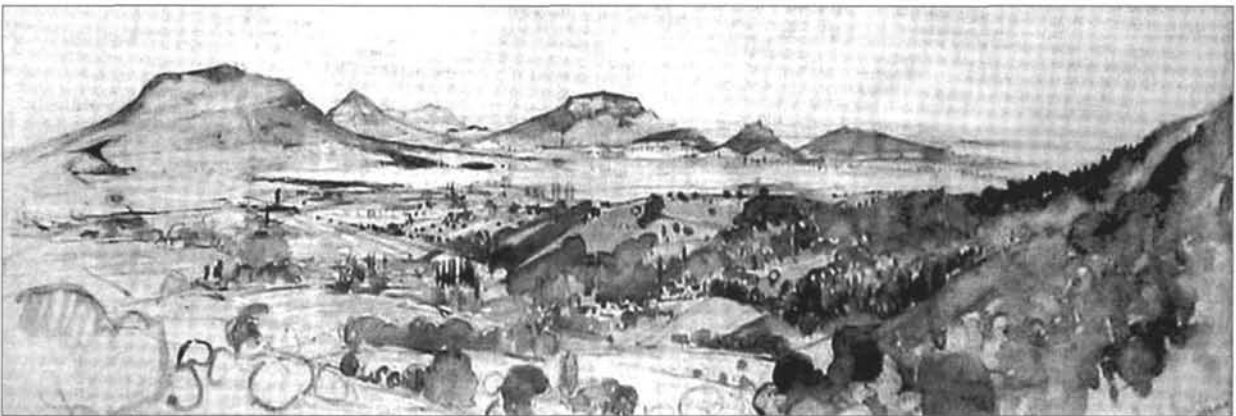
Az 1920-as és 1930-as évek fordulója jelentős változásokat hozott Zala megye képzőművészeti életében. A még 1924-ben Szegedre kinevezett Pfeifer Elek után néhány év leforgása alatt eltávozott a megyéből Kássa Gábor (1927), Sassné Farkas Böske (1929), Göbel Árpád (1930), Römer Camilló (1930), Fischer Ferenc (1932), vagyis azok a festők, akik az ekkor záruló évtizedben a vezető szerepet játszották. Bár távozásukban az 1927-31-es gazdasági válság

gyaníthatóan nem játszott elsőrendű szerepet, annak negatív hatásai felnagyították azt az űrt, amelyet maguk mögött hagytak. Az újonnan kinevezett rajztanárokat (mint Zalaegerszegezen Kaposi Antal, vagy az évtized közepén Tapolcáról ide érkező Frimmel Gyula) elsősorban pedagógusi hivatásuk kötötte le. A helyi művészeknek az előző évtizedben a későbbiekhez képest feltétlenül intenzívnek mondható kiállítási hajlama az 1930-as években erőteljesen meggyengült. A tárlatokat vendég művészek vagy galériák rendezték. Üdítő kivételnek számított 1934-ben a keszthelyi ünnepi hetek keretében, a Balatoni Múzeum egészen még el sem készült épületében megrendezett képzőművészeti kiállítás. Tanulságos rátekinteni az itt oklevéllel kitüntetett zalai képzőművészek névsorára. A Balatoni Szövetség oklevelét nyerte a türjei Pataky Andor, a zalaszántói Mikus Gyula, a keszthelyi művésztanár Korcsmáros János, a szintén keszthelyi Csik Jolán, a sümegi Sass (Brunner) Ferenc, az Indiában élő Sassné Farkas Böske és leánya, Sass-Brunner Erzsébet, a sümegi Járossy Gyula. Keszthely város elismerő oklevelét kapta többek között a tapolcai Frimmel Gyula és a lórántházi Vörös János.⁶⁷ Érdekes, hogy zalaegerszegi vagy nagykanizsai alkotó nincs közöttük, s szembetűnő Keszthelynek és környékének a túlsúlya. Ez arra enged következtetni, hogy a megyén belül az előző időszak prominenseinek távozásával a művészeti életben jóval nagyobb hangsúly esett a Balaton-parti városra.

Először találkozunk az elismertek között Mikus Gyula (1905-1996) nevével. Az östehetségű, művészeti iskolázatlan zalaszántói tanító egy új művésznemzedéket képvisel Zalában (Károly Gyula, Léránt Zoltán, Sándor Mátyás stb.), amelynek tagjai a harmincas évek közepétől jelentkeznek egyre erőteljesebben. Mikus polgári iskolai tanulmányait Tapolcán végezte, s a keszthelyi elismerést egykori rajztanárával, Frimmel Gyulával együtt kapta. Itt még szob-

rászként említik, s első országos bemutatkozásán, az 1935-ben megrendezett „A nő a művészetben” c. budapesti kiállításon is egy kispasztikával (*Csók*) szerepelt. Korai képein az erdős-dombos zalai tájat és lakóinak életét örökítette meg (*Zalai táj a Tátikával, Delelő csorda, Nyár*). A *Halottasmenet* c. képe a Múcsarnok 1939-es Téli Tárlatán nagy feltűnést keltve Halmos Izidor Életkép-díjat kapott. E kép témája (a hóviharral küszködő koporsóvivők) Szönyi Zebegényi temetés-ére emlékeztet, megközelítése és V alakra épülő kompozíciója azonban merész és újszerű, harmonizál a drámai hangvétellel. Szinte párdarabja az erőteljes fény-árnyék kontrasztokra építő *Utolsó kenet*. Kiváló komponáló készsége tükröződik vissza az atmoszferikus hatásokat érzékeltető, olykor a posztimpresszionizmushoz közelítő tájképein is. 1941-ben Keszthelyre helyezték át, művészeti elszigeteltsége ekkortól megszűnt, s rendre aratta sikereit a fővárosi tárlatokon. 1943-ban alapító tagja volt a Balatoni Múzeumban megalakult Mészöly Géza Társaságnak.⁶⁸ Ekkortól vált igazán a Balaton festőjévé, pályájának e szakasza azonban már kívül esik a jelen dolgozat témáján.

Csik Jolán (1887-?) művészi pályafutása rosszul adatolt. A Képzőművészeti Főiskolán Nádler Róbert, Glatz Oszkár, Deák Ébner Lajos tanítványa volt. Tanulmányait követően (valószínűleg 1917-ben) Kaposvárra telepedett. 1915-ben szerepelt először a Múcsarnokban egy akvarelllel, akkortól rendszeres kiállítója volt a rangos intézménynek, s ugyanígy a Nemzeti Szalonnak is. Az előbbi 1934-es Téli Tárlatán a *Téli udvar* c. képével vett részt, ekkor már bizonyosan keszthelyi lakos volt, s itt élt még 1951-ben is. Elsősorban csendéleteket és tájképeket festett. 1918-ban, a nőművészek Nemzeti Szalonban rendezett kiállítása kapcsán A Hét kritikusa a tehetségesek között emelte ki.⁶⁹ Zalai tevékenységéről a keszthelyi kiállítást leszámítva nem tudunk.⁷⁰



9. kép: Mikus Gyula: Balatoni táj, 1948, papír, akvarell, ltsz. BM.54.51.

Ugyancsak a Balaton-parti város festője volt Károly Gyula (1910-1989). Kandó László és Nagy Sándor tanítványaként, 1939-ben fejezte be a főiskolát. Művészetét az akadémikus stílus mellett mély valóságossága határozta meg. Alapvetően egyházi megbízásra dolgozott a veszprémi egyházmegye területén, freskókat és oltárképeket festett, a templomok korábbi berendezését restaurálta. 1935-ben készítette a balatonakali, 1936-ban (a főiskolán kihagyta az 1936/37-es tanévet) és 1939-ben a dörgicsei templom fal- és mennyezetképeit. E korai műveit historizáló hajlam és visszafogott kolorit jellemzi. Különösen jól sikerült balatonakali *Szent Család*-képe, ahol a kis Jézust tartó Szent József és a rokkája mellett ülő Szűzanya antikizáló épületrom előtt jelenik meg, derűs, arkádiai békességet sugárzó táji környezetben. A reneszánsz ihletésű kompozíció az akkor még főiskolás Károly mély elhivatottságáról és tehetségéről tanúskodik. Művészetének legtermékenyebb időszaka az 1960-as és 70-es évekre esett, vallásos indíttatása miatt azonban méltatlanul kevés megbecsülést kapott.⁷¹



10. kép: Károly Gyula: Zalavári lányok, 1930-as évek, olaj, vászon, magántulajdon

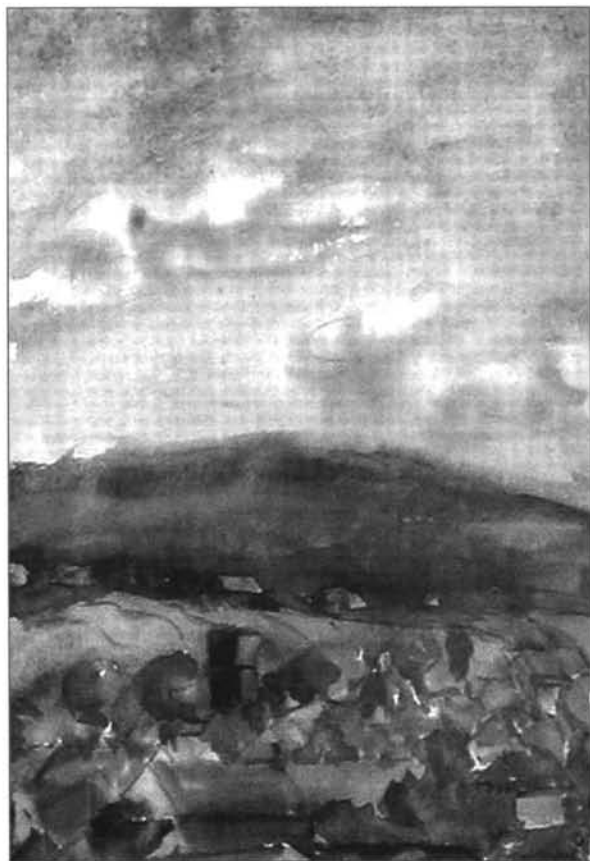
A harmincas évek második felében induló, fiatal művészek generációjához tartozott a nagykanizsai Sándor Mátyás (1905-1971) is. Művészeti iskolát nem végzett ugyan (Márton Ferenc tanítványa volt, majd Párizsban járt tanulmányúton), de 1947-ben művészeti szabadiskolát nyitott Nagykanizsán. 1937-ben a

Múterem csoportkiállításán három képpel vett részt. Falusi udvart ábrázoló, 1940-ben készült krétarajza (*Rada Mari háza tája*) biztos kézzel készült, hangulatos alkotás,⁷² jól illeszkedik a magyar piktúra szellemi megújulását a falusi élet körülményeinek és mindennapjainak bemutatásával összekapcsoló, e korban nagy hangsúlyt kapó törekvéshez, amelynek Zalában a Göcsej-kultusz előtérbe kerülése is köszönhető. Portréfestő-vénáját mutatja Rózsahegy Kálmánról festett arcképe.⁷³ 1947 után emigrált, Amerikában telepedett le, ahol folytatta itteni tevékenységét, szabadiskolát szervezett, portréfestéssel foglalkozott, s számos kiállítás résztvevője volt.⁷⁴



11. kép: Sándor Mátyás: Rada Mari háza tája, 1940, papír, akvarell, ltsz. TGyM.2001.16.

A visszahúzó, csendes természetű Kaposi Antal (1908-1978) Göbel Árpád utódjaként érkezett Zalaegerszegre. Kiállításokon nem vett részt, azonban vizslató szemmel járta a várost és az azt övező dombokat, s a látottakat többnyire akvarell technikával készült munkáin örökölte meg. Finom képeinek egymásba mosódó színei nem a részletek, inkább a pillanat hangulatának rögzítésére törekednek. Kaposi ismeretterjesztő előadásain is a művészeti tájékozottság mélyítésére törekedett.⁷⁵ Az iskolában keze alatt ismerkedett meg az agyagból való mintázás alapjaival a később keramikumművésszé érő Németh János, Zala megye művészetének emblemikus alakja.⁷⁶ Kaposi tanártársa volt a Tapolcáról 1935-ben a megyeszékhelyre került Frimmel Gyula (1894-1979), aki egy fiatalkori női portréja tanúsága szerint az art decoval is kacérkodott. Portrékat, csendéleteket, tájképeket festett, ecsetje alól került ki a tapolcai evangélikus templom *Jó Pásztor-oltárképe* (1933).⁷⁷ A tapolcai, később a zalaegerszegi utcákat, kerteket a krónikás hűségével és precizitásával, a részletekre is hangsúlyt helyező felfogásban festette meg. (*A tapolcai malomtó, Régi egerszegi temető* stb.)



12. kép: Kaposi Antal: Egerszegi házak a templom szentélyével, 1930-as évek, papír, akvarell, magántulajdon



13. kép: Frimmel Gyula: Női portré, 1920-as évek, olaj, vászon, magántulajdon

Tragikus sorsú, fiatalon elhunyt művész volt a Nemzeti Szalonban már 1926-ban bemutatkozó megyeszékhelyi Léránt Zoltán (1902-1936). Tehetségét szoba- és templomfestőként működő apjától örökölte. Az Iparművészeti Főiskolát 1921-1924 között végezte, a Képzőművészeti Főiskolát – Bosznai István és Csók István növendékeként – azonban 1926-ban, két év után, betegsége miatt abba kellett hagynia. Ezt követően visszavonultan, csak a festészetnek élt, meglehetősen nyomorúságos körülmények között.⁷⁸ Akvarell technikájú, igényes tájképei sokszor meglepően nagy méretűek. Télen-nyáron fáradhatatlanul járta Zalaegerszeg környékét és a göcseji szőlőhegyeket, hogy gyors ecsetvonásokkal papírra vesse azok szépségét, és időjárás okozta változásait. Erőtlen színhasználata és a látszólagos spontaneitás mögött is észrevehető biztos komponáló készsége ellenére igazi sikert csak a halála után két évvel, a műveiből a budapesti Múteremben megrendezett kiállítással aratott.

Zala megyének két olyan művésze is volt, akik korszakunk nagy részében ugyan távol éltek, de pályájukat a sajtó nyomon követte, s a világháború utolsó éveiben mindkettőjüket hazavetette a sors vihara, bár művészi hatást már csak a következő években gyakorolhattak. Az idősebbik Udvardi Ignác Ödön zalaegerszegi festő (1877-1961), akit a trianoni békeszerződést követően a nagyváradi premontrei gimnáziumból nyugdíjaztak, majd ezt követően – 1924-től – tizennégy évet töltött a nagybányai művésztelepen. 1940-ben Budapestre, majd 1943-ban Zalaegerszegre költözött. Nagybányán a plein air festésmódot a német expresszionizmus tájfelfogásával vegyítő második generáció, a neósok csoportjához tartozott. A talán hazatérte után készült, mindenesetre itteni témát feldolgozó *A zalai Baumgartner-malom c.* képén homogén, dekoratív színfoltok uralkodnak,⁷⁹ melyek az art deco hatásáról árulkodnak, és a művészetében a nagybányai impulzusok lezárulta utáni változásokat tükrözik.

Udvardinál húsz évvel volt fiatalabb a nagy tehetségű, expresszív izzástól fűtött szobrász, Vörös János (1897-1963). Az igen szegény családból származó Vörös a Képzőművészeti Főiskolát – itt Bory Jenő és Sidló Ferenc magán-növendéke volt – követően a fővárosban maradt, majd 1934-ben Sopronba költözött. Az 1934-es keszthelyi kiállításon még „lórántházi”-ként tartották számon. A „leghűségesebb város”-ban öntötte ki – Bory hatására betonból – a méltán feltűnést keltő Attila-szobrát, amelyre a zalai sajtó is felfigyelt.⁸⁰ Soproni évei alatt is tartotta a kapcsolatot Zala megyével, így például elkészítette a Szűzanya szobrát a Zalaegerszeg melletti ún. Csurgókútra,⁸¹ Páduai Szent Antal szobrát az egerszegi ferences zárda számára. 1942-ben Lentiben



14. kép: Vörös János: Kislány mellszobra, 1939, gipsz, ltsz. TGyM.99.34.

vállalt – a szobrászattól távol álló – munkát. 1943. december 20-án a zalaegerszegi városházán megalakuló Deák Ferenc Irodalmi és Művészeti Kör örökös tagjává, és a képzőművészeti szakosztály elnökévé választotta. Az akkor veszprémi püspök Mindszenty Józsefről készített, kisméretű portréja igen jó jellemábrázoló készségéről tanúskodik. 1946-ban készítette el a zalaegerszegi munkás-mártírok emlékművének rendkívül igényes plasztikájú dombor-művét.⁸²

Érdekes alakja volt a zalaegerszegi művészetnek Kaszaházi (Lacher) Antal (1883-1954). Sopronban,

Bécsben és Münchenben tanult festeni, négy évig Svájcban is dolgozott. 1914-ben jött haza Zalaegerszegre.⁸³ Tevékenységi köre az újságban feladott hirdetése alapján⁸⁴ meglehetősen szerteágazó volt, s azt még kiegészíthetjük a templomi restaurálással. Az 1925-ös zalaegerszegi nagy kiállításon a zsűri ezüstérmét ítélte neki, de nem a művészek között, hanem a „festőipar” szekciójában.⁸⁵ Azt sajnos nem említi a tudósítás, hogy az elismerést milyen kiállított produktummal érte el, egyértelmű azonban, hogy első-sorban iparosnak, és nem művésznek tekintették. Mindazonáltal komolyabb egyházi megbízásokat is kapott. A zalaszentiváni plébániatemplom szentélyének mennyezetére 1923-ban festette Mária megkoronázásának jelenetét.⁸⁶ A kicsit barokkos ízű, hideg, akadémikus stílusban készült, érzelmeket nem tükröző, mereven szimmetrikus kompozíció nyilvánvaló előképét még nem tudjuk azonosítani. Hasonló merevséget tükröz, ennek ellenére impozáns megjelenésű (már csak sokalakos volta miatt is) a zalaegerszegi evangélikus parókián látható „Luther a birodalmi gyűlés előtt” c. nagyméretű kompozíciója (1935) is, amelynek önálló invenciója szintén valószínűtlen. Kaszaházi kisebb képei és akvarelljei gyors ecsetvonásokról, és egy-egy becsúszó rajzbeli hibáról tanúskodnak. A festés nem hozott elegendő jövedelmet számára (a katolikus egyháztól kapott megrendelések kis számában állítólag a két világháború között Zalaegerszegen plébános Mindszenty-nek az evangélikus festő iránti averziója is megmutatkozott), ezért azt egy ecetgyár létesítésével egészítette ki.



15. kép: Kaszaházi (Lacher) Antal: Luther a birodalmi gyűlés előtt, 1935, olaj, vászon, a Zalaegerszegi Evangélikus Egyházközség tulajdona

Kaszaházi nem egyedül kacérkodott a „festőiparból” a „nagy művészet” területére tett kirándulásokkal. A csatári és a sárhidai templomba falképeket készítő Tornynos Ernő szobafestőről már tettünk említést.⁸⁷ Templomi (feltehetően díszítő-) festéssel, továbbá – hirdetése (1934) szerint – képkeretezéssel, keretjavítással és -aranyozással, üvegezéssel, kisebb képek festésével egyaránt foglalkozott Léránt János. A válickapusztai kápolna általa készített festő-dekorációját (1923) fia, az akkor az Iparművészeti Főiskolán tanuló Léránt Zoltán egészítette ki a Szent Család és Szent Erzsébet freskójával.⁸⁸

Zala megye két világháború közötti művészetének a kutatása még csak a kezdeténél tart. Számos alkotóról a nevén kívül semmit nem tudunk. A kiállítási tudósításokban említett, gyakran felettébb dicséret alkotások döntő többsége elveszett, megsemmisült, vagy lappang. Gyakran maguk a tudósítók sem tartoztak a művészethez magas fokon értők sorába. A mű-

zeumi gyűjteményekben véletlenszerűen megőrzött – többnyire – festmények kevés kivételtől eltekintve nem sorolhatók a fő művek közé. A jelenleg megrajzolható kép azonban így is jóval színesebbnek mutatkozik az eddig sejtettnél. Az érdeklődők előtt olyan művészpályák bontakoznak ki, amelyekre eddig méltánytalanul kevés figyelem irányult. Zala megye az itt élő művészekkel, azok kapcsolataival, kiállításaisaival, az innen elszármazott, de a szülőfölddel kapcsolatot tartó, maguknak komoly hírnevet szerzett alkotókkal – bár változó intenzitással – jelen volt a magyar művészeti közéletben, kimutathatóan leképezve annak konzervatív törekvéseit. A megyéből eltávozó, erőteljesebb reflektorfénybe kerülő művészek új környezetüknek hamarosan megbecsült, és talán szélesebb sajtónyilvánosságához is jutó tagjai lettek. Mindezek alapján remélni lehet, hogy a választott negyedszázad vázlatosan ismertetett zalai művészetéről elmondottak szélesebb körben is fel fogják kelteni az érdeklődést a magyar vidék kultúrájának e jellegzetes szegmense iránt.

Jegyzetek:

¹ Kostyál László: Zala megye képzőművészete a 20. században. In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. Főszerk. Vándor László. Zalaegerszeg, 2000, 342–348; 342. és u.ő: Zala megye képzőművészete a 20. században, különös tekintettel a századvégre. In: ZALA'ART 2000. Szerk. Boncz Barnabás – Dr. Kostyál László, Zalaegerszeg, 2000, 4–10; 4.

² Önmagáért beszél a következő újsághirdetés szövege: „Lacher Antal festőipari műhelye, Zalaegerszeg, Rákóczi u. 38. Vállal szoba, templom, címfestést, a legdíszesebb kivitelig, úgyszintén épület- és bútormázolást. Tanulókat felvesz.” Zalamegyei Újság, 1925. márc. 12; 4. Lacher egyébként a festője a zalaszentiváni (1923), a zalaszentlászlói (1923) és a szentpéterúri (1931) katolikus templom freskóinak, a nemesrádói katolikus egyik (jobboldali), és a lenti evangélikus templom oltárképének is. A korabeli sajtóban szobafestőnek titulált Tornynos Ferenc festette a csatári és a sárhidai (valamint egy harmadik, itt nem pon-

tosított) templom falképeit. Zalamegyei Újság, 1923. aug. 5. és szept. 6. (Rudnyánszky Miklós tudósításai)

³ A keszthelyi sírkőfaragó, Kutasi Imre műhelyében köztéri szobrok is készültek, így hősi emlékmű (legalábbis a terve) Gógánfára, „fájdalmas vallási csoportozat” Zalagyömörőre. Keszthelyi Hírek, 1926. ápr. 25; 2. A zalaezerszegi Siposs Dezső kőfaragó a jelek szerint önállóan készítette a söjtöri és a pusztaszentlászlói hősi emlékművet, míg másokat Pataky Andor segítőjeként.

⁴ Zalamegyei Újság, 1924. aug. 23; 2.

⁵ Szegedi Új Nemzedék, 1934. máj. 20, a festőiskola tíz esztendő jubileuma kapcsán tudósít.

⁶ 1943. december 20-án alakult meg Zalaegerszegen a Deák Ferenc Irodalmi és Művészeti Kör (minden valószínűség szerint a 7. jegyzetben említett kaposvári Berzsényi Társaság mintájára). Ld. Kostyál László: Elfelejtett zalai művészekről. Udvardi Ignác Ödön, Vörös János, Károly Gyula. Zalai Kalendárium 1996, 239–247; 245.

- ⁷ Példaként említhető a jóval élénkebb kulturális étellel bíró somogyi megyeszékhely. A már 1904-ben megalakult kaposvári Berzsényi Dániel Művészeti Társaság 1929. évi kiállításán a Nemzeti Szalonban komoly sikert aratott a sümegi művész-tanár, Römer Camilló, s részt vett kollégája, Fischer Ferenc is. Nemzeti Újság, 1929. máj. 12. és máj. 30, valamint Képzőművészet, 1929. 21. sz. 143. A Berzsényi Társaságról ld. Géger Melinda: Képzőművészet Somogyban 1945-1990. Kaposvár 1998, 14.
- ⁸ Bár e kérdéstről nincsenek közvetlen forrásaink, az országos szervezetek által szervezett budapesti nagy csoportos kiállításokon nem vettek részt, ugyanakkor a Nemzeti Szalon és a Műcsarnok általános tárlataira el-eljutottak.
- ⁹ Zalamegyei Újság, 1927. nov. 4; 3, a Győri Hírlapot idézve.
- ¹⁰ Zalamegyei Újság, 1924. március 18; 2. Benedek Rezső: Sass Ferenc festőművész otthonában
- ¹¹ Keszthelyi Hírek, 1926. júl. 25; 2.
- ¹² Zalai Közlöny 1927. szept. 3; 3.
- ¹³ Zalamegyei Újság, 1924. szept. 4; 2. Talán csak véletlen nevegyezés, hogy 1937-es zalaegerszegi kiállítása kapcsán a Bakon élő festőművészről, Laczkó Gyuláról olvashatunk. Zalamegyei Újság, 1937. dec. 19; 2.
- ¹⁴ Látogatás egy fiatal kanizsai festőnél. Zalai Közlöny, 1928. júl. 8; 2-3.
- ¹⁵ Egy zalai östehetség levele az alispánhoz. Zalamegyei Újság, 1935. máj. 4; 2.
- ¹⁶ Sümeg és Szentgrót, 1925. máj. 17; 2. és 1925. jún. 7; 3.
- ¹⁷ Sümeg és Szentgrót, 1925. júl. 5; 1.
- ¹⁸ Zalamegyei Újság, 1935. 1; 2.
- ¹⁹ Zalamegyei Újság, 1935. szept. 8; 2.
- ²⁰ Zalamegyei Újság, 1937. dec. 17; 2. Ördög Margit – Muhoray György – Velkeiné Pócz Ilona: Muhoray Mihály (1898-1969), Budapest 1995, 20-23.
- ²¹ Így a helyi művészek 1926-os zalaegerszegi kiállításáról a Nemzeti Újság dec. 18-án, a Budapesti Hírlap dec. 19-én tudósított. A Pesti Hírlap 1927. okt. 4-én Göbel Árpádnak a zalaegerszegi szőnyeg- és ipari kiállítás keretében tartott tárlatáról ír elismerően.
- ²² Láncz Sándor: Egry József, Budapest, 1980.
- ²³ Zalai Hírlap, 1936. ápr. 5; 3.
- ²⁴ Kanizsai Enciklopédia. Szerk. Rikli Ferenc. Nagykanizsa, 1999, 283. (a szerző szócikke)
- ²⁵ Zalamegyei Újság, 1924. márc. 18; 2. Benedek Rezső: Sass Ferenc festőművész otthonában
- ²⁶ Zalai Közlöny, 1927. nov. 8; 3.
- ²⁷ Zalai Hírlap, 1936. febr. 9; 2. Sass Ferenc és világjáró családja nagysikerű kiállítása
- ²⁸ Előbbi a Helikon Kastélymúzeumban, utóbbi a Göcseji Múzeum gyűjteményében található, ltsz. K.54.19. Kostyál László: „Árpád hős magzatjai...” Zalai Múzeum 10 (2001), 257-275; 266. és 274, 24. kép
- ²⁹ Zalamegyei Újság, 1924. márc. 18; 2. Benedek Rezső: Sass Ferenc festőművész otthonában
- ³⁰ India varázsa. Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet kiállítása. Thury György Múzeum – Nagykanizsa 1988. Katalógus. Bethlenfalvy Géza bevezetője.
- ³¹ Zalai Közlöny, 1927. nov. 9; 2.
- ³² Zalai Közlöny, 1927. nov. 20; 6.
- ³³ Kanizsai Enciklopédia. Szerk. Rikli Ferenc. Nagykanizsa, 1999, 283. (a szerző szócikke)
- ³⁴ Békássy Jenő: Zala vármegye feltámadása Trianon után (Zalai fejek). Budapest, 1930, 450.
- ³⁵ Zalamegyei Újság, 1925. szept. 1; 2.
- ³⁶ Zalamegyei Újság, 1926. dec. 19, 3. Dr. Fára József: Kássa – Pataky kiállítás.
- ³⁷ Népies törekvések az iparművészetben. In: Magyar Művészet 1919-1945. Főszerk. Aradi Nóra. Bp. 1985, 311-325; 314.
- ³⁸ Zalamegyei Újság, 1924. dec. 11; 2. Zalai festők kiállítása Zalaegerszegen.
- ³⁹ Zalai évkönyv 1928. évre (Zalamegyei almanach). Szerk. N. Szabó Gyula. Zalaegerszeg, 1928, XXXVIII. kép.
- ⁴⁰ Ma a következő hősi emlékműveiről tudunk: Zalalövő 1920, Mihályfa 1934, Zalaistvánd 1935, Hottó 1936, Pacsa 1936, Söjtör 1937, Zalaszentgrót 1937, Kávás 1938, Zalaboldogfa 1938, Gyepükaján, Kisgörbő, Vindornyaszőlős.
- ⁴¹ Zalamegyei Újság, 1923. nov. 22; 2. Koósz József faszobrásznál. Göbel historizáló jellegű oltárterveit a fafaragó Koósz vitelezte ki.
- ⁴² Hertelendy Ferenc, a Zalavármegyei Gazdasági Egyesület elhunyt elnökének arcképe, sorsa ismeretlen. Zalamegyei Újság, 1925. dec. 22; 1.
- ⁴³ Zalamegyei Újság, 1925. szept. 1; 2.
- ⁴⁴ Zalamegyei Újság, 1929. dec. 24; 3.
- ⁴⁵ E kép szerepelt Göbel 1929. okt. 26-án, a zalaegerszegi „volt Báthori-féle üzlethelyiségben” megnyílt kiállításán, jelenleg a Göcseji Múzeum gyűjteményében van (ltsz. K.81.2.). Ld. Zalamegyei Újság, 1929. okt. 25; 2.
- ⁴⁶ Zalamegyei Újság 1924. jún. 15; 3, 1924. dec. 11; 2. stb.
- ⁴⁷ Zalamegyei Újság, 1925. aug. 28; 1.
- ⁴⁸ Zalamegyei Újság, 1925. okt. 24; 3.
- ⁴⁹ Tóth Antal: Külföldi magyar intézetek. In: Magyar Művészet 1919-1945. Főszerk. Aradi Nóra. Bp. 1985, 98-101; 100.
- ⁵⁰ A zalaegerszegi M. Kir. Állami Deák Ferenc reálgimnázium XXXV. értesítője az 1930-31. iskolai évről. Szerk. Péterffy Béla. Zalaegerszeg 1931, 3-4. Nekrológ a szerző feltüntetése nélkül.
- ⁵¹ Így 1924 júniusában a gimnáziumban (Zalamegyei Újság, 1924. jún. 15; 3.), 1924 decemberében a Bárány kávéházban (Zalamegyei Újság, 1924. dec. 11; 2.), az 1925-ös nagy egerszegi kiállításon (Zalamegyei Újság 1925. aug. 28; 2-3. és szept. 1; 2.), 1926 decemberében a vármegyeháza dísztermében (Zalamegyei Újság, 1926. dec. 19; 2-3.) stb.
- ⁵² Becht Rezső: Kássa Gábor 1893-1961. Soproni Szemle XVI. évf. 1962/1, 84-86. Zalamegyei Újság, 1926. okt. 3; 1-2.

- 53 Bosnyák Géza (1923, GM. Itsz. K.54.22.) és Kolbenschlag Béla (1925, GM. Itsz. K.54.28.) Kostyál László: „Árpád hős magzatjai...” i.m. 265. és 273–274, 20–21. kép.
- 54 1923-ban Gyász c. képével vett részt a Múcsarnok Tavaszi Tárlatán. 1927-ben nagyobb, részben Hollandiában készült anyagot mutatott be a Soproni Képzőművészeti Kör kiállításán. 1928-ban a Nemzeti Szalonban három képpel részt vett Képzőművészek Vidéki Szövetségének kiállításán, így a soproni egyesület mellett tagja lehetett e tömörülésnek. Azt nem tudhatjuk, hogy okkal feltételezett tagságai egerszegi éveiből, esetleg még korábbiól datálódna-e? Ugyancsak a katalógus tanúsága szerint a Nemzeti Szalon 1928-ban rendezett, 59. csoportkiállításán is bemutatta képeit. A Salamon Nándor által összeállított Kisalföldi művészek lexikona (Győr, 1998, 146–147. p.) viszonylag bőszéges életrajzot közöl Kássáról, a Zalaegerszegen töltött hat évről azonban érdekes módon semmit nem tud, igaz, életének ez a szakasza mindedig a legkevésbé dokumentált.
- 55 Ma a Göcseji Múzeum gyűjteményében, Itsz. K.54.23. Kostyál László: „Árpád hős magzatjai...” i.m. 265. és 273, 18. kép. Pfeifer megfestette IV. Károly portréját a Szombathelyi Püspökség megrendelésére, emellett több polgármester arcképét. Talán nem ok nélkül feltételezzük, hogy utóbbiak egyike vagy másika a kanizsai városháza számára készült. ld. Gaál Dezső: Pfeifer Elek oltárképe a szegedi Jézus Társaság templomában. Szegedi Új Nemzedék, 1935. febr. 20.
- 56 Magyar Paizs 1908. jún. 11. és Gaál Dezső: Pfeiffer Elek... i.m.
- 57 A sümegi m. kir. áll. Kisfaludy Sándor Reálgymnázium értesítője 1930, 4. és 1932, 6–7.
- 58 Zalamegyei Újság, 1925. aug. 28; 2.
- 59 Nemzeti Újság, 1931. nov. 2.
- 60 Sümeg és Szentgrót, 1925. ápr. 5, 1–2.
- 61 Sümeg és Szentgrót, 1926. máj. 12, 2.
- 62 Pesti Hírlap, 1944. szept. 24, 5.
- 63 Sümeg és Szentgrót, 1929. jún. 2; 3. Ld. a 6. jegyzetet is.
- 64 Zalai évkönyv 1928. évre (Zalamegyei almanach). Szerk. N. Szabó Gyula. Zalaegerszeg, 1928, XXXVII. (az aláírásban tévesen XLVII.) kép.
- 65 Tóth Ervin: Szentől szembe Bakoss Tibor képzőművészeti hagyatékával (1868-1950). Alföld 1961/1; 92–94.
- 66 Dr. Szabó Ákos András: Magyar festők és grafikusok életrajzi lexikona I. Nyíregyháza 2002, 45–46.
- 67 Zalamegyei Újság, 1934. szept. 28; 2.
- 68 Körmenyi Erika: Keszthely, Mikus Gyula Emlékiállítás. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 585. Bp. 1998.
- 69 A Hét, 1918. ápr. 28, 267.
- 70 A MTA Művészettörténeti Kutatóintézet magyar művészeti lexikon-adattára alapján.
- 71 Kostyál László: Károly Gyula emlékezete. Zalaegerszeg, évszám nélkül. Magánkiadás. Kostyál László: Elfelejtett zalai ... i.m. 246–247.
- 72 Thury György Múzeum Itsz. K.2001.16.
- 73 Színházi Magazin, 1941. dec. 3; 9. A MTA Művészettörténeti Kutatóintézet magyar művészeti lexikon-adattára alapján.
- 74 Dr. Szabó Ákos András: Magyar festők és grafikusok életrajzi lexikona I. Nyíregyháza 2002, 353.
- 75 Borbás György: Kaposi Antal 1908-1978. In: A zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium évkönyve az 1994-95. tanévről. Zalaegerszeg 1995, 64; Kortárs Magyar Művészeti Lexikon 2. Főszerk. Fitz Péter. Budapest 200, 282–283. Wehner Tibor szócikke.
- 76 Németh János: Gyökerek. Gondolatok családról, mesterségről, művészetről. Zalaegerszeg 2002, 27.
- 77 Kertész Károly: Tapolcai életrajzi lexikon, Tapolca, 2000, 75.
- 78 A művész életrajzát öccse, Léránt Károly állította össze s küldte el a művész tervezett emlékkiállítására az akkori Zala Megyei Tanács VB. Művelődési Osztályára. A kézirat ma a Göcseji Múzeum Adattárában található. Életkörülményeinek hű tükré, hogy vízfestményei nem egyszer csomagolópapírra készültek.
- 79 Kostyál László: Egy csaknem elfelejtett nagybányai festőről: Udvardy Ignác Ödön. IN: Nagybánya művészete. Kiállítás a nagybányai művésztelep alapításának 100. évfordulója alkalmából. Katalógus, Budapest MNG 1996, 326–333.
- 80 Zalamegyei Újság 1935. júl. 31; 1–2. Vörös János újabb nagyszabású alkotáson dolgozik.
- 81 Zalamegyei Újság, 1934. okt. 4; 2–3.
- 82 Kostyál László: Elfelejtett zalai... i.m. 244–246. A Mindszenty-portrét a nagykanizsai Thury György Múzeum őrzi, Itsz. K. 99.15.
- 83 Kaszaházi életrajzi adatait lánya, Illés Józsefné adatközléséből ismerjük. A festő iskoláinak jellegéről nem tudunk. GM Adattár 2186–99.
- 84 Ld. 2. jegyzet
- 85 Zalamegyei Újság, 1925. szept. 8; 2.
- 86 Zalamegyei Újság, 1923. jún. 24; 2. F.J: A zalaszentiváni templom.
- 87 Ld. 3. jegyzet
- 88 Zalamegyei Újság, 1923. szept. 25; 2, újsághirdetése Zalamegyei Újság, 1934. nov. 23; 5. és dec. 16; 8.

